

УДК 351.745.7

Шаповаленко Євген Володимирович –
здобувач кафедри оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ;
Козенко Сергій Миколайович –
слухач 6-го МП курсу факультету № 1
навчально-наукового інституту № 4
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

Досліджено проблемні питання дотримання законності під час здійснення такої негласної (слідчої) розшукової дії, як контроль за вчиненням злочину. Розкрито специфіку та форми реалізації зазначеного заходу.

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія; кримінальне провадження; досудове розслідування; оперативно-розшукова дія; контроль за вчиненням злочину.

В умовах реформування сучасного кримінально-процесуального законодавства, процес якого означений низкою теоретичних і практичних проблем, особливої актуальності набувають питання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, адже їх регламентація в чинному Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України викликала чимало дискусій із боку науковців і практиків.

Новелою кримінально-процесуального законодавства стало об'єднання контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупівлі, спеціального слідчого експерименту й імітування обстановки злочину в одну негласну слідчу (розшукову) дію.

З огляду на зазначене, нагальною є потреба у визначенні особливостей механізму проведення негласних слідчих

(розшукових) дій, у з'ясуванні законодавчих переваг і недоліків його правового врегулювання в кримінальному провадженні.

Практика діяльності більшості держав у сфері правового врегулювання досудового розслідування злочинів свідчить про те, що використання прихованих методів здобуття інформації про злочини й осіб, які їх учинили, давно не вважається показником рівня демократії в країні. Навпаки, прозорість їхньої законодавчої регламентації та реалізації, наявність визначених законом механізмів контролю за провадженням робить їх ефективним інструментом правоохоронної діяльності демократичної держави. Тому правова регламентація негласних слідчих (розшукових) дій у КПК України спрямована на посилення правоохоронної функції держави й захист прав і свобод окремих осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань.

Інститут негласних слідчих (розшукових) дій дедалі частіше привертає до себе увагу. Однак здебільшого предметом наукових досліджень стають лише окремі його складові. Вивченню інституту негласних слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності з розслідування злочинів присвятили праці такі науковці, як Ю. П. Аленін, Б. І. Бараненко, Б. Т. Безлепкін, В. Д. Берназ, А. В. Белоусов, О. А. Білічак, Р. І. Благута, В. В. Гевко, В. А. Глазков, В. О. Глушков, В. А. Дашко, С. Ю. Ільченко, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, І. П. Козьяков, В. А. Колеснік, В. Т. Маляренко, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, Г. П. Серeda, Є. Д. Скулиш, С. С. Тарадойна, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, А. Г. Цветков, М. Є. Шумило та ін. У межах їхніх досліджень висвітлено поняття, правову природу, систему негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення з оперативно-розшуковими заходами. Водночас залишається чимало невирішених питань, що потребують додаткового вивчення й обґрунтування.

Зміст глави 21 КПК України передбачає певну винятковість проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, визначаючи, що їх застосування можливе лише в разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [1].

Крім законодавчих вимог і гарантій забезпечення захисту прав та охоронюваних інтересів особи в кримінальному провадженні під час застосування негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених нормами КПК України, варто відзначити певні суперечності й недоліки цього інституту, які потребують змін чи доповнень.

Стаття 271 КПК України регламентує контроль за вчиненням злочину, зокрема передбачає його здійснення за наявності достатніх підстав уважати, що готується або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин [1].

Важливість завдань, виконуваних шляхом здійснення контролю за вчиненням злочину у сфері протидії сучасній злочинності, зумовлює необхідність вивчення питань, пов'язаних із його правовими й організаційними засадами, та свідчить про прикладну актуальність окресленої тематики. Таким чином, для висвітлення контролю за вчиненням злочину доцільно розглянути наявні підходи до визначення його окремих форм.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» законодавчо визначено такі основні форми контролю за вчиненням злочину:

- контрольована поставка;
- контрольована й оперативна закупки;
- спеціальний слідчий експеримент;
- імітування обстановки злочину.

Контрольована поставка полягає в організації та здійсненні слідчим і оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, увезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її території) товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [2].

Контрольована поставка може використовуватися також щодо незаконного перевезення та пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які здійснюються в межах України [3].

Відповідно до чинного законодавства та міжнародних угод України з іншими державами, існує чимало визначень контрольованої поставки, проте зміст цієї негласної слідчої (розшукової) дії залишається незмінним.

Контрольовану поставку проводять із метою припинення міжнародного незаконного обігу товарів, наркотичних засобів або психотропних речовин, а також виявлення осіб, які беруть участь у такому обігу. Її можуть здійснювати відносно багатьох предметів, зокрема таких, що слугують знаряддям чи засобом учинення злочину, здобуті злочинним шляхом або протиправні діяння з якими є контрабандою. Зміст цього заходу полягає в передачі оперативними працівниками або під їхнім контролем іншими громадянами будь-яких предметів, грошей, валюти, цінностей особам, підозрюваним у вчиненні злочинів, задля їх викриття [4, с. 144–145].

Контрольована поставка полягає в організації та здійсненні слідчим і оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її території) товарів, предметів і речовин, серед іншого заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних щодо протиправних діянь осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [2].

Завдання контрольованої поставки полягають у встановленні каналів надходження заборонених до обігу речовин і предметів, відправників та одержувачів, осіб, які вчинили або вчиняють злочин, а також забезпечення доказів злочинної діяльності.

Контрольовані поставки можна класифікувати за різними критеріями.

Залежно від способу спостереження контрольовані поставки розокремлюють на здійснені шляхом спостереження за:

- вантажними перевезеннями;
- поштовими відправленнями.

Також контрольовані поставки залежно від території проведення поділяють на:

- зовнішні (здійснюються на території декількох держав);

внутрішні (проводяться тільки на території України);
транзитні (здійснюються через територію України).
Контрольовані поставки поділяються також на:
супроводжувані;
несупроводжувані.

У практиці діяльності правоохоронних органів України контрольована поставка зазвичай здійснюється в межах тактичної операції, тобто комплексу організаційних, слідчих та оперативно-розшукових заходів, об'єднаних єдиним задумом і спрямованих на досягнення спільної мети.

Рішення щодо проведення контрольованої поставки повинно відповідати вимогам державної стратегії боротьби зі злочинністю, природі оперативної діяльності, передбачати можливість раціонального використання наявних сил і засобів, точне врахування характеру обстановки, що склалася.

Контрольованій поставці притаманний підвищений ризик, адже вона здійснюється за умов недостатності інформації. До того ж, цей захід передбачає ретельну конспірацію, особливі вимоги до виконавців, які повинні вміти передбачати дії іншої сторони, виявляти творчість, адаптуватися до мінливих умов [5, с. 348].

Органи, що здійснюють контрольовану поставку, зобов'язані вжити всіх можливих заходів під час переміщення та безпосередньо в місці доставки вантажу стосовно його збереження. Дії правоохоронних органів повинні бути організовані таким чином, щоб не дешифрувати сутності проведеної операції.

Поняття контрольованої та оперативної закупки різняться між собою лише предметом здійснення такої форми контролю за вчиненням злочину

Контрольована закупка – це імітація придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття та документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила [2].

Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття й

документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [2].

Таким чином, спеціальний слідчий експеримент – це відтворення дій, обстановки або інших обставин протиправної події та здійснення необхідних заходів задля припинення злочинних дій, виявлення осіб, які їх готують або вчинили, а також перевірки й оцінки зібраних даних про можливість учинення певних протиправних дій або отримання нових даних про протиправну діяльність.

Метою спеціального слідчого експерименту є отримання інформації в умовах, максимально наближених до тих, за яких було вчинено правопорушення, для з'ясування конкретної події, що безпосередньо цікавить оперативного співробітника.

Нерідко метою такого експерименту є отримання інформації про виняткові властивості особистості. Так, під час розслідування діяльності організованої злочинної групи лише шляхом проведення спеціального слідчого експерименту можна виявити й згодом довести факт створення та керівництва групою конкретним суб'єктом, оскільки інші представники злочинного угруповання не наділені такими особистими якостями, що дають змогу виконати всі дії (наприклад, за аналогом до господарської діяльності підприємств певної галузі в цьому регіоні, де нерідко вдаються до організації виробничої діяльності новоствореного на кримінальні кошти підприємства, починаючи з закупівлі сировини аж до «відмивання» доходів).

Зазначений захід не повинен провокувати особу на вчинення протиправних дій, принижувати гідність осіб, які беруть участь у ньому, становити небезпеку для здоров'я

оточуючих, відтворювати, повторювати всі обставини розслідуваного злочину тощо.

На практиці спеціальний слідчий експеримент здебільшого проводять з метою виявлення фактів вимагання шляхом здійснення контролю за злочином, що вчиняється, та втручання в нього на стадії замаху. З урахуванням приписів закону, спеціальний слідчий експеримент є методом боротьби з такими проявами організованої злочинності, як хабарництво, рекет, викрадення людей, крадіжка автотранспорту, інші тяжкі й особливо тяжкі злочини, виявлення яких іншими методами є ускладненим або неможливим [6, с. 144].

Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, які, використовуючи імітаційні засоби, створюють в оточуючих уявлення про вчинення реального злочину з метою запобігання йому та викриття відомої чи невідомої особи, яка планувала або замовляла його вчинення [2].

Метою імітування обстановки злочину є:

привернення уваги «конкуруючих» організованих груп і злочинних організацій;

налагодження контакту з контрольованою особою;

убезпечення від настання невідворотних наслідків учинення злочинів (убивств на замовлення, тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв тощо);

виявлення осіб, які здійснюють пошук шляхів реалізації (придбання) викраденого майна, наркотичних засобів, зброї тощо.

Під час підготовки та проведення імітування обстановки вчинення злочину заборонено провокувати (підбурювати) особу на здійснення цього протиправного діяння. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні [1].

Розглядаючи питання про законність імітування обстановки злочину, слідчий (прокурор) має зважати на:

підстави проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, передбачені КПК України, до початку її проведення;

забезпечення умов проведення цього заходу, передбачених законодавством, до початку проведення

імітування обстановки злочину слідчим, прокурором або уповноваженим підрозділом;

дані, що свідчать про готування до вчинення або вчинення особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину, отримані до проведення імітування обстановки злочину;

недопущення ініціювання вчинення злочину з боку слідчого (прокурора) або уповноваженого підрозділу;

те, чи дії слідчого (прокурора), уповноваженого підрозділу або особи, яка з ними співпрацює, не підбурюють особу до вчинення злочину;

наслідки імітування обстановки злочину (чи не створює це сприятливих умов для вчинення злочину, котрий би особа не вчинила, якби слідчий (прокурор), уповноважений підрозділ або особа, яка з ними співпрацює, не сприяли цьому;

відсутність впливу на поведінку особи шляхом застосування насильства, погроз, шантажу [1].

За результатами здійснення імітування обстановки злочину слідчий на підставі отриманих даних і матеріалів, зокрема від інших учасників негласної слідчої (розшукової) дії, складає протокол, до якого за потреби долучає додатки – речі й документи, отримані під час проведення цього заходу.

Додатками до протоколу можуть бути:

спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

письмові пояснення фахівців та інших осіб, які брали участь в імітуванні обстановки злочину;

стенограма, аудіо-, відеозапис;

фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу [2].

Додатки до протоколів мають бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, фахівця, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Відомості про осіб, які безпосередньо здійснювали чи були залучені до проведення імітування обстановки злочину, за потреби вживання заходів безпеки відносно них можуть

зазначатися в порядку, визначеному КПК України та іншими нормативно-правовими актами [6, с. 143].

Розглянувши особливості дотримання законності під час здійснення контролю за вчиненням злочину, організацію проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії та кожну з її форм, можна сформулювати такі проблемні питання:

1) обмеження конституційних прав і свобод громадян є можливим за недостатності підстав або зловживання такими слідчими (розшуковими) діями з боку органів досудового розслідування;

2) нині недостатньо врегульовано подальший контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема не визначено порядок, періодичність і підстави здійснення відповідних перевірок, форми звітності тощо;

3) виникає необхідність у ефективному засекреченні методики й тактики здійснення контролю за вчиненням злочину;

4) ураховуючи специфіку контролю за вчиненням злочину, що певним чином вирізняє його з-поміж інших негласних слідчих (розшукових) дій, доцільним є розроблення окремої інструкції саме з питань контролю за вчиненням злочину;

5) не потребує додаткової аргументації теза про те, що фактичне здійснення контролю за вчиненням злочину неможливе без використання наявних спеціальних сил і засобів оперативних підрозділів, а отже потребують більш детального вивчення питання взаємодії цих підрозділів із прокурором та слідчим під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії;

6) практика здійснення контролю за вчиненням злочину виявляє окремі недоліки й суперечності в чинних нормативно-правових актах, що свідчать про нагальність додаткового узгодження питання функціонування легендованих підприємств, штучних (імітаційних) об'єктів, використання імітаційних засобів, забезпечення правового та соціального захисту осіб, яких залучають до виконання негласних слідчих (розшукових) дій, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України // Кримінальний процесуальний кодекс України. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 367 с.
 2. Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [Електронний ресурс] : спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/42544>. – Назва з екрана.
 3. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
 4. Негласні слідчі (розшукові) дії. Структурно-логічні схеми : навч. посіб. / [Є. В. Лизогубенко, С. І. Ніколаюк, В. В. Поливода та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 234 с.
 5. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М. : Инфра-М, 2002. – 794 с.
 6. Молдаван А. В. Кримінальний процес України. Лекції. Процесуальні документи / А. В. Молдаван, Р. С. Кацавець. – Київ : Алерта, 2014. – 352 с.
-